পৰিশিষ্ট

সংগ্ৰাম

"মহেশ, এই মহেশ!"

মহেশে বুৰঞ্জীৰ কিতাপখন মেলি লৈছে মাত্ৰ, আকৌ ডাক পৰিল। একো উত্তৰ নিদি সি কিতাপখন পঢ়িবলৈ ল'লে।

"ক'ত গ'ল সি? এই মহেশ?"

"ক'ত আৰু যাব? ঘৰতে সোমাই আছে।" মাজতে অৰুণাই মাত দিলে। নাই, আৰু থাকিব নোৱাৰি। কিতাপখন জপাই থৈ মহেশ ওলাই আহিল।

'ঘৰতে সোমাই আছ, মাতিলে নামাত কিয়? যাচোন শইকীয়াৰ দোকানলৈ যা। মিঠাতেল আধাপোৱা লৈ আহ। সোনকালে আহিবি। বাটতে ক'ৰবাত লাগি ধৰি নাথাকিবি।"

মহেশে হাফচার্টটো পিন্ধি তেলৰ বটলটো লৈ ওলাই গ'ল। অৰুণাই উত্তেজিত হৈ ক'লে, "মা শুনা, শুনা। মহেশে ভোৱভোৱাই গালি পাৰি পাৰি গ'ল।"

মাকে পাগঘৰত সোমাই কামত ব্যস্ত হৈ পৰিল; একো নক'লে। মহেশে মহিম বৰুৱাৰ ঘৰত থাকি স্কুলত পঢ়ে। বৰুৱাহঁত স্বজাতি মানুহ। বৰুৱাহঁতৰ মাটি-বাৰী আছে। খোৱা-লোৱাৰ অভাৱ নাই। প্ৰথম অৱস্থাত গিৰিহঁতে মহেশ থকাত ভালেই পাইছিল। বহুতো কাম কৰি দিয়ে। বজাৰ কৰা, গৰু চোৱা, ল'ৰা-ছোৱালীক চম্ভালা, ৰাতি বুঢ়ী আইতাৰ মূ�ৰত কবিৰাজী তেল ঘঁহা আৰু অইন কামো ভালেখিনি কৰে। কিন্তু ক্ৰমাৎ সদায় কৰি থকা কামখিনি চকুত নপৰা হ'ল। বৰং এজন ডেকা-ল'ৰাক বহুৱাই ভাত-পানী যোগোৱা কথাটোৱে মনত অশান্তিৰ সৃষ্টি কৰিবলৈ ল'লে। পাকে-প্ৰকাৰে মহেশক কথাযাৰ সোঁৱৰাই দিয়াৰ সকলোৰে এটা চেষ্টা হ'ল। মহেশে বুজি পাইছিল কিন্তু কেইমাহমান পিছতে টেষ্ট পৰীক্ষা। চকু-কাণ মুদি সকলো সহ্য কৰি গৈছিল। খং আৰু অভিমান কৰাটো নিজৰ সামৰ্থ্যৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। অভিমান কৰিব কাৰ ওপৰত? খং কৰি গুচি গ'লে কাৰ ক্ষতি? গিৰিহঁতৰ কি? লাগিলে দৰ্মহা দি কাম কৰা ল'ৰা এজনকে ৰাখি থ'ব। তেওঁলোকৰ কিছু পইচা খৰচ হ'ব, কিন্তু মহেশৰ গতি কি হ'ব?

গাঁৱৰ মানুহবোৰ মহেশৰ প্ৰতি এটা আক্ৰোশ। "আমাৰ মহেশে লেখা-পঢ়া শিকি হাকিম হ'ব।"

খেতিয়কৰ ল'ৰা মহেশৰ এই প্ৰচেষ্টাত গাঁৱৰ সকলোৰে প্ৰতি যেন এটা অশ্ৰদ্ধা আৰু অবজ্ঞাৰ ভাব মিহলি হৈ আছে। হাকিম হ'ব বুলি কোৱা কথাযাৰ আচলতে বিদ্ৰূপ। তথাপিও বিদ্ৰূপৰ মাজতে আশঙ্কাৰ ভাব এটাও নথকা নহয়। ক'বতো নোৱাৰি। হাকিম নহ'লেও মণ্ডল, মহৰী কিবা এটা হয়েই যদি?

ঘৰতে ধুই লোৱা অতিৰিক্ত নহাতী চুৰিয়া এখন, এটা মাৰ্কিন কাপোৰৰ কামিজ, কানিৰ তলপৰা এখন, গামোচাত বান্ধি লোৱা অলপ চিৰা আৰু কেইখনমান ঘিলা-পিঠা, গোটেইখিনি এটা টোপোলা কৰি পিঠিত বান্ধি লৈ বৰযুণৰ বতৰত আঠ মাইল বাট খোজকাঢ়ি আহি ষ্টেশ্যনৰ কাষৰ খাল এটাত আঁঠুলৈকে লাগি থকা বোকাখিনি ধুই যেতিয়া প্লেটফ'ৰ্মত থিয় হৈছিল, তেতিয়া মহেশ কলিতাৰ মনত এটা অশান্ত ভাবৰ উখল-মাখল লাগি গৈছিল। ভৱিষ্যতৰ অস্পষ্ট সপোন এটাক অনুসৰণ কৰি অনিশ্চিত পথেৰে আগবাঢ়িবলৈ লৈছে। আশাখিনি গোট বান্ধি এটা নিৰ্দিষ্ট ৰূপ ল'ব খুজিও বাৰে বাৰে ভাঙি ভাঙি যায়। মধুপুৰৰ জমিদাৰৰ স্কুলত দুখীয়া ল'ৰাক মাচুল নোলোৱাকৈ পঢ়িবলৈ দিয়ে। কাষৰ গাঁৱৰ মাখন কলিতাই মধুপুৰৰ মিঠাইৰ দোকান এখনত কাম কৰে। সি সাহস দিছে, কাৰোবাৰ ঘৰত থকা আৰু খোৱাৰ ব্যৱস্থা এটা কৰি ল'ব পৰা যাব। ওচৰ-চুবুৰীয়া গাঁৱৰ কেইবাজনো ল'ৰা তেনেকৈ আছে। তেনেকৈ থাকি মেট্ৰিক পৰীক্ষাটো পাছ কৰি ল'ব পাৰিলে...। নাই, ইয়াৰ পিছলৈ আৰু ভাবিব নোৱাৰি; চিন্তাবোৰত কিবা খেলিমেলি লাগি যায়।

মহেশ কলিতাৰ মনটো শিলৰ নহয়। এছাৰিৰে কোবালে তাত দাগ নবহাকৈ নাথাকে। কিন্তু কাণ্ড-জ্ঞান বুলি বস্তু এটাও আছে। ভাবাবেগৰ বাষ্পই মহেশৰ সপোনৰ ৰূপটোক সম্পূৰ্ণভাৱে মচি পেলাব নোৱাৰিছিল। প্ৰতিকুল অৱস্থাৰ মাজতো জেদ এটাক সাৱটি ধৰি নিজকে স্থিৰ কৰি ৰাখিবৰ চেষ্টা কৰিছিল। নিজে উন্নতি কৰাতকৈ নিজে উন্নতি কৰি গাঁৱৰ মানুহক দেখুৱাবৰ প্ৰচেষ্টাটোহে অধিকতৰ প্ৰয়োজনীয় কথা হৈ পৰিছিল। এই দৰ্শক শ্ৰেণীৰ মাজত মহেশে বৰুৱাহঁতকো সাঙুৰি লৈছিল।

মুখেৰে একো প্ৰতিবাদ নকৰিলেও মহেশ কলিতাৰ মনত আক্ৰোশ আৰু প্ৰতিহিংসাৰ ভাব ক্ৰমাৎ সবল হৈ উঠিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। গিৰিহঁতে ভাবি থাকিব— আমাৰ ইয়াতে খাই-বৈ মহেশ মানুহ হ'ল, আমাৰ প্ৰতি সি চিৰকৃতজ্ঞ হৈ থাকিব। আচলতে মহেশ কলিতাই জ্ঞাত-অজ্ঞাত প্ৰত্যেকটো অপমান আৰু অত্যাচাৰৰ নিখুঁত হিচাপ এটা ৰাখি থৈছে। দিন আহিলে ভৱিষ্যতে এই অপমানৰ প্ৰতিশোধ ল'ব লাগিব।

মহিম বৰুৱাৰ নিজস্ব মতামত একো নাই। খোৱা-বোৱাৰ কথা লৈ চিন্তা কৰিব নালাগে। সকলোবোৰ হুজুগৰ সৈতে তৎক্ষণাৎ নিজকে সংযুক্ত কৰি পেলাইছিল। সম্ৰাট পঞ্চম জৰ্জৰ ৰজত জয়ন্তী অনুষ্ঠান কাৰ্যক্ৰমত মহোৎসাহে অংশ গ্ৰহণ কৰিছে, নিজৰ ঘৰৰ মমবাতি জ্বলাই তৃপ্তি পাইছে। তাৰে চাৰি বছৰ পিছত সুভাষ বসু এবাৰ মধুপুৰলৈ আহিছিল। সকলো গণ্যমান্য ব্যক্তিয়ে নানা ধৰণৰ অজুহাত দেখুৱাই সভাত যোগ দিয়াৰ হাত সাৰিলে। মহিম বৰুৱাইহে তেতিয়া খদ্দৰৰ টুপী পিন্ধি গহীনভাৱে সভাৰ সভাপতি হৈ বহি থাকিল। হঠাতে লীলানন্দ বাবাজী আহি গোটেই মধুপুৰত তোলপাৰ লগাই দিলে। আনকি ৰাতাৰাতি মধুপুৰৰ মাতালবোৰেও উদ্বাহু হৈ নাম-কীৰ্ত্তন আৰম্ভ কৰি দিলে। বৰুৱাও মত্ত হৈ পৰিল। ঘৰ-সংসাৰ এৰি লীলানন্দৰ পিছে পিছে ঘুৰিবলৈ ধৰিলে। কেইদিনমান পাছতে তেৱেঁই তাৰ স্বৰে লীলানন্দক গালি-গালাজ আৰম্ভ কৰিলে, "একো নাই; বেটা ভণ্ড এটা।" কথাটো হৈছে বৰুৱাৰ কোনো নিৰ্দিষ্ট বৃত্তি আৰু আনুষঙ্গিক দায়িত্ব নাছিল। সকলো কথাতে লাগি ফুৰিছিল। মুঠ কথা তেওঁ নিজকে মধুপুৰৰ এজন বিশিষ্ট আৰু বিশেষ প্ৰভাৱশালী মানুহ বুলি ভাবিছিল।

আইতাকৰ প্ৰধান কাম আছিল অতীতৰ সুখ-সমৃদ্ধিৰ লগত বৰ্তমান অৱস্থাৰ তুলনা কৰি হাহাকাৰ কৰা আৰু বোৱাৰীজনীক অনাৰ দিনৰপৰাই যে ঘৰৰ লখিমী এৰা দিলে সেইটো প্ৰতিপন্ন কৰা। গধূলি তেওঁৰ মূৰত কবিৰাজী তেল ঘঁহি দিছিল আৰু তেওঁৰ সকলো কথা নীৰৱে শুনি গৈছিল কাৰণে মহেশক অলপ মৰমো কৰিছিল।

বৰুৱাৰ পৰিবাৰে নিজেও ধৰিব নোৱাৰিছিল সংসাৰত তেওঁৰ স্থান ক'ত। শাহুৰেকৰ গালি-শপনিবোৰ অৱশ্যে কিছুমান অৰ্থহীন যান্ত্ৰিক শব্দ হিচাপেহে তেওঁৰ কাণত সোমাইছিল। সেই লৈ একো কথা নাই। বৰুৱা ভালে থাকিলে খুব ভাল। পৰিবাৰৰ লগত সুখ-দুখৰ কথা পাতে, দিহা-পৰামৰ্শও লয়। মেজাজ বেয়া থাকিলে অতি তুচ্ছ কথা এটা লৈয়ো পৰিবাৰৰ চৈধ্য পুৰুষ উদ্ধাৰ কৰি দিয়ে।

ল'ৰা-ছোৱালী পাঁচোটা। ডাঙৰজনী ছোৱালী। মাজত ল'ৰা দুটা। তাৰ পিছত ছোৱালী এজনী। নুমলীয়াটো ল'ৰা। সৰুবোৰ সৰু হৈয়ে আছে, কিন্তু ডাঙৰজনী অৰুণা হ'ল বিহৰ গুটি। তেৰ চৈধ্য বছৰ বয়স হ'ল। আগতে এনেকুৱা নাছিল। কিন্তু আজিকালি মহেশক কিবা চকু পাৰি দেখিব নোৱাৰে।

এবিধ মাৰাত্মক বীজাণুৱে অজ্ঞাতে অৰুণাৰ শৰীৰ আৰু মনত বাহ লৈ তাইৰ ৰক্তধাৰাক চঞ্চল কৰি তুলিছে। তেজস্থ প্ৰাণ-কণিকাবোৰে এই বীজাণুক ধ্বংস কৰাৰ কাৰণে এটা নিৰলস কঠিন সংগ্ৰাম আৰম্ভ কৰি দিছে। এই অদৃশ্য সংগ্ৰামে তাইক অস্থিৰ কৰি তুলিছে।

বৰুৱানীয়ে মহেশৰ খোৱাখিনিত টোটক-নাটক নকৰে। ৰাতিপুৱা কাম-বন কৰি স্কুললৈ যোৱাৰ সময়ত মহেশৰ লৰালৰি লাগি যায়। বৰুৱানীয়ে কয়, "উঠিলিয়ে দেখোন। ৰবি, আৰু দুটামান ভাত ল।"

অৰুণাই কুটুচকৈ মাত দিব, "মাৰো যে কথা! আমাৰ নিচিনা শাকে-পাতে ভাত খাব পাৰেনে সি?"

নুমলীয়া সন্তান ভাইটিৰ মহেশৰ কিতাপ-বহীবোৰৰ ওপৰত অদ্ভুত এটা আক্রোশ। ফাক পালেই ফালি ছিণ্ডি নষ্ট কৰিব। মহেশ সতর্ক হৈ থাকে। কোন তলকতে ভাইটিয়ে বুৰঞ্জীৰ কিতাপখন ফালিব লওঁতে মহেশে থাপ মাৰি ধৰিলে। ইতিমধ্যে তিনিখিলা পাত ফালিলেই। মহেশৰ অতি সংযত মনটোৱেও বোধহয় সমতা হেৰুৱাই পেলালে। ঠাচ্ কৰে ভাইটিৰ গালত এটা চৰ মাৰি দিলে। গোটেই ঘৰখনতে হুলস্থুল লাগি পৰিল। বৰুৱাই বোধহয় মহেশক মাৰিবৰ কাৰণেই আগবাঢ়ি গ'ল। কিন্তু মহেশৰ চিৰ নিস্তেজ চকুৰ ফালে চাই সিদিনা তেওঁ হঠাতে চক খাই উঠিল। তেওঁৰ নিচিনা সৰল বুদ্ধিৰ মানুহ এজনেও বুজি পালে যে কিমানখিনি আগবাঢ়ি যোৱা উচিত আৰু কিমানখিনি আগবাঢ়ি গ'লে যুক্তি-বুদ্ধিহীন ভয়ঙ্কৰ বিপদৰ মাজত জঁপিয়াই পৰিব।

বৰুৱাই মহেশক ক'লে, "যি হৈছে হৈছে। আগলৈ ল'ৰা-ছোৱালীৰ গাত হাত তুলিলে কথা কিন্তু বিষম হ'ব। সিহঁতে কিবা দোষ কৰিলে আমাক কবি। শাসন দমন যি কৰিব লাগে আমি কৰিম।"

অৰুণাৰ নাকৰ পাহিবোৰ ফুলি উঠিছিল। চৰম উত্তেজনাত মন্ত্রমুগ্ধৰ দৰে তাই পিতাক আগবাঢ়ি যোৱাৰ ফালে চাই আছিল। কিন্তু বৰুৱাই যেতিয়া মহেশক তেনেকৈ বিশেষ একো নকৰিলে বিতৃষ্ণাত তাই মুখখন ঘূৰাই ল'লে। দাঁতত দাঁত চেপি ক'লে, "ছোটলোকক লাই দিলে মূৰত উঠিবই জনা কথা।"

মহেশে মহিমা বৰুৱাৰ ঘৰত থাকি মেট্রিক পৰীক্ষা পাছ কৰিলে। নানাৰকম কচৰৎ কৰি কৰি বি.এ. পৰীক্ষাও পাছ কৰিলে। প্রথমতে ছাত্র অৱস্থাতেই জীৱন বীমা কোম্পানী এটাৰ এজেঞ্চি লৈছিল। মানুহৰ ওপৰত খঙতে জ্বলি গালত ঠাচ্ কৰে চৰ মাৰি দিয়াৰ অদম্য ইচ্ছাটোক বিনয়াবনত মৃদু হাঁহিত ৰূপান্তৰিত কৰিব পৰা ক্ষমতাটোৱে এই কামত তেওঁক যথেষ্ট সহায় কৰিছিল। কিছুদিন পিছত তেওঁ বীমা কোম্পানীটোৰ ইন্সপেক্টৰ কামত নিযুক্তি হ'ল।

মহিম বৰুৱাৰ অৱস্থা লাহে লাহে বেয়া হৈ আহিল। মাটি-বাৰীক কেন্দ্র কৰি তেওঁলোকে পুৰুষাণুক্রমে এটা নির্দিষ্ট জীৱনধাৰাত চলি আছিল। জীৱন-দর্শন সলনি হৈ আহিল। ব্যৱসায়-বাণিজ্য, লেখা-পঢ়াৰ ফালে আগবাঢ়ি যোৱাৰ প্রেৰণা আৰু শক্তি দুয়োটাৰে অভাৱ। বহু পুৰুষ ধৰি সঞ্চিত এটা জড়তা। পুৰণি গাড়ীখন ঠেলি ঠেলি বনেট তুলি চাই থাকোঁতেই, বহুত পিছত কিনা নতুন গাড়ীৰ যাত্রী ধূলি উৰুৱাই সাউৎকৰে কাষেদি পাৰ হৈ গ'ল। এই মাধব, এই জয়ন্ত! কি আছিল সিহঁতৰ ঘৰৰ অৱস্থা? আজি কোনোবা ঠিকাদাৰ, কোনোবা ডাঙৰ অফিচাৰ। নতুন যুগৰ নতুন জীৱনধাৰাৰ পিনে বৰুৱাই হত বুদ্ধি হৈ চাই থাকে। একো বুজি নাপায় কি হ'লনো দুনিয়াখনত?

মহেশ কলিতাই প্রতিজ্ঞা কৰিছিল বৰুৱাৰ ঘৰত পোৱা দুর্ব্যৱহাৰৰ প্রতিশোধ ল'ব। পাহৰিয়ে গৈছে। হাঁহিও উঠে নিজৰ। কিনো প্রতিশোধ ল'ব? তৰোৱাল এখন হাতত লৈ আটাইৰে মুণ্ডচ্ছেদ কৰিবলৈ যাবলৈ যাবনে কিবা? হাঁহিৰ খুজিও মহেশ কলিতাই প্রাণ খুলি হাঁহিব নোৱাৰিলে।

মহেশ কলিতাই খবৰ লৈ জানিলে অৰুণাৰ বিয়া হৈ যোৱা নাই। মধুপুৰ স্কুলত একেলগে পঢ়া বন্ধু যতীনে কথাই কথাই ক'লে— "ছোৱালী বিয়া দিয়ে কেনকৈ? পুৰণি ধৰণ-ধাৰণ লৈয়েই থাকিল মানুহঘৰ। ছোৱালীক কলেজত পঢ়িবলৈ নিদিলে। অৱস্থাও নাই। ইফালে ভেমটো পূৰা আছে। ক'ত হ'ব ছোৱালীৰ বিয়া?"

কলিতা অলপ সজাগ হ'ল। তেওঁৰ লজ্জাজনক অতীতৰ স্মৃতি মচি পেলাব নোৱাৰি জানো? যিমান ডাঙৰ মানুহ নহওক, অৰুণাৰ চকুত তেওঁৰ কোনটো ৰূপ চিৰদিনৰ কাৰণে প্রকট হৈ থাকিব? তেওঁৰ এই প্রতিকৃতি নষ্ট কৰিব নোৱাৰিনে? অৰুণাক আপোন কৰি ল'ব নোৱাৰিনে? আবেগ আৰু সোহাগত আত্মহাৰা হৈ তাই যেতিয়া থৰথৰকৈ কঁপি উঠিব তেতিয়াও জানো তাইৰ হাত দুখন শিথিল হৈ নাযাব? পুৰণি ছবিখন যদি তেতিয়া তাইৰ হাতৰ পৰা খহি ধূলিত বাগৰি পৰে, সেইখন ছবি পুনৰ বুটলি ল'বৰ কথালৈ কি তাইৰ খেয়াল থাকিব? ধূলিতে বাগৰি খহি জহি নেযাব জানো?

মহেশে চকু-কাণ মুদি যতীনক ক'লে, "মোৰো বিয়াখন পাতিব লাগিছিল। তুমি বাৰু কৈ চাবাচোন পাকে-প্রকাৰে।"

যতীনে জাঁপ মাৰি উঠিল, "নালাগে দিয়া। অৱস্থাপন্ন ঘৰৰ লেখা-পঢ়া জনা কিমান ছোৱালী পাবা তুমি। কিয় লাগিছে সেইজনী ছোৱালীক বিয়া কৰাব?"

হঠাতে যতীন ৰৈ গ'ল। চকু পিৰিকাই ক'লে, "ব্যাপাৰ কিহে? প্ৰেমঘটিত কিবা নেকি?" মহেশ ৰঙা পৰি উঠিল। প্ৰবল আপত্তি জনাই ক'লে, "নহয়, নহয়,। মানুহ ঘৰৰ কিবা উপকাৰ যদি হয়, এই আৰু কি? কাণ চেৰাই চাবাচোন। মাস্তি হয় নে নাই?"

"কি কোৱাহে? মাস্তি নহ'ব মানে? সাতটা জাঁপ মাৰি কালিলৈয়ে বিয়াখন পাতিব। এনেকুৱা দৰা ক'ত পাব?"

মহিম বৰুৱাই খুব খোচ মেজাজত ঘৰত সোমালহি। পৰিবাৰক মাতিলে, "হেৰা, এবাৰ এইফালে আহাচোন।" পৰিবাৰে পাগঘৰত ব্যস্ত হৈ আছিল। গৰম তেলত বেঙেনা কেইডোখৰ দি ক'লে, "গৈছো।"

"গৈছোঁ নহয়। আহা সোনকাল।"

বৰুৱাই গহীনভাৱে হাঁহি এটা মাৰি ক'লে, "যতীনে আমাৰ অৰুণাৰ এটা সম্বন্ধ আনিছে। বৰ ভাল সম্বন্ধ। মহেশৰ লগত।"

বৰুৱানীয়ে আচৰিত হৈ সুধিলে, "কোন মহেশ"? বৰুৱাই পৰিবাৰক ভেঙুচিয়ালে, "কোন মহেশ তাকো নজনা হ'লা। দুদিন পিছত মোকো চিনি নাপাবা। ইমান দিন আমাৰ ঘৰতে থাকিল ল'ৰাজন, মহেশক চিনি নোপোৱা হ'লানে?"

বৰুৱানীৰ চকু দুটা উজ্জ্বল হৈ উঠিল।

"সঁচা?"

"মিছা কথা কৈ মই কিবা ধেমালি কৰিছোঁ নেকি? কিন্তু গোটেইখন গণ্ডগোল কৰি দিলে অৰুণাই। কথা শুনি তাই হাঁহিয়েই অস্থিৰ।

"মই কিন্তু তাক নাম কাঢ়ি মহেশ বুলিহে মাতিম। আপুনি বুলিও ক'ব নোৱাৰিম, তই বুলিয়েই কম কিন্তু।"

"কি যা-তা কথা কৈছ?"

"কি যা-তা কথা হ'ল? তোমালোকে যিহকে ইচ্ছা তাকেই কৰিব পাৰা নেকি? কাইলৈ আমাৰ তিখৰু হালোৱাই লটাৰীৰ টিকট কিনি টকা পাই ডাঙৰ মানুহ হ'লে তাৰে লগতে মোৰ বিয়াখন পাতিবা নেকি? হায়!"

মাকৰ মুখ গম্ভীৰ হ'ল। বৰুৱাক কথাষাৰ কৈ দিলে। "চাওকচোন কথাৰ ছিৰি।" বৰুৱাই গম্ভীৰভাৱে ক'লে, "কথাৰ ছিৰি চাব লগাটো কি হ'ল? ঠিকেইতো। আমাৰ ছোৱালী কিবা পেলাই দিব লগা নেকি? নভবা-নিচিন্তাকৈ চকু-কাণ বন্ধ কৰি যাকে তাকে দিলেই হ'ল? সাহস চোৱাচোন মহেশৰ। ভাল কাম কৰে বুলিয়েই আমাৰ ঘৰৰ ছোৱালী দিব যামনে তাক? কি ভাবিছে সি? বাস্তৱিক। তাৰ সাহস দেখি মই আচৰিত মানিছোঁ।"

মধুপুৰৰ হীৰেণ শৰ্মা এল.আই.চি.ৰ এচিষ্টেণ্ট ব্ৰাঞ্চ মেনেজাৰ। মধুপুৰৰ ল'ৰা কাৰণে মহেশৰ লগত ঘনিষ্ঠতা অলপ বেছি। মহেশক ক'লে, "ব'লক দাদা। এইবাৰ পূজাত মধুপুৰলৈ ওলাওক। ইমান দিনে কৈ আছো, ব'লক যাওঁ এইবাৰ। বিয়া-বাৰু নকৰা মানুহ, আপোনাৰনো কি লেঠা? ইমান পৰিবৰ্তন হৈছে ঠাই ডোখৰৰ, চিনিয়েই নাপাব। ৰাস্তাবোৰত পিচ দিছে। কিমানবোৰ অফিচেই হৈছে তাত। ব্লকৰ অফিচ, ছুপাৰিণ্টেণ্ডিং ইঞ্জিনীয়াৰৰ অফিচ আৰু কিবাকিবি। কলেজ এখনো পাতিছে নহয়। তিনি বছৰ হ'লেই।"

"স্কুলৰ খবৰ কি? উমা দত্ত আছে নহয় হেড-মাষ্টৰ।"

"নাই। কেতিয়াবাই ঢুকালে।আপোনালোকে স্কুল এৰাৰ পিছত বীৰেণ দাস হেড-মাষ্টাৰ হৈছিল। মাজতে কেদাৰ শৰ্মা হেড-মাষ্টৰ হৈ আছিল। তেৱেঁই আছে বোধহয় এতিয়াও।"

মহেশ এতিয়া এল.আই.চি.ৰ ব্ৰাঞ্চ মেনেজাৰ। হীৰেণক মধুপুৰৰ পুৰণি মানুহৰ কথা সোধে, খা-খবৰ লয়, কিন্তু বৰুৱাহঁতৰ খবৰ লোৱাটো হৈ নুঠে।

হীৰেণে নিজেই ক'লে, "বৰুৱা খুৰাৰ ল'ৰাবোৰৰ একো নহ'ল। মাজুজনে মেট্ৰিক পৰীক্ষাটো পাছ কৰি ব্লকৰ অফিচত কাম কৰে। ডাঙৰজনে মেট্ৰিক পৰীক্ষাও পাছ কৰিব নোৱাৰিলে। দোকান দিছে এখন। গেলামালৰ দোকান। নাই। দোকানৰ অৱস্থাও দেখাত ভাল যেন নালাগে। ইফালে সৰুজন ল'ৰাই বছৰি বছৰি মেট্ৰিক পৰীক্ষা দিয়েই আছে।"

হীৰেণে আকৌ ক'লে, "অৰুণা বাইদেউৰ বিয়া ইয়াতেই হৈছে, জানে বোধহয়। সুৰেণ ডেকা বুলি মানুহ এজনৰ লগত। শান্তিপুৰত নিজা ঘৰত আছে। ডি.চি.ৰ অফিচত কাম কৰে। আগতে দুই এদিন গৈছিলোঁ অৰুণা বাইদেউক মাত দিবলৈ। আজিকালি বাদ দিছোঁ। ডেকা মানুহজনৰ কথা-বতৰা কিবা ভাল নালাগে। কিবা খুত্ খুত্ কৰি থাকে। সদায় বোলে অসুখ। আজি পানী লাগিছে, কালি পেটত গেছ হৈছে, কিবা এটা লাগিয়েই আছে। একো নহয়। মেনিয়া। মোৰ আগতেই অৰুণা বাইদেউক যেনেকুৱাকৈ ঠেচ দি দি কথা কয়, ভাল নালাগে। এদিন মই থাকোঁতেই কেনেবাকৈ কাপ এটা ভাগিল। ডেকাই বিদ্ৰূপ কৰি ক'লে, 'একো নহয়, ভাঙিবই। জমিদাৰৰ ঘৰৰ ছোৱালী, কাম কৰা অভ্যাস থাকিলেহে"।

মহেশে সুধিলে, "ল'ৰা-ছোৱালী কি অৰুণাৰ?"

"তেতিয়ালৈকে একো নাছিল। মই অৱশ্যে দুবছৰমান যোৱা নাই। ইয়াৰ ভিতৰতে কিবা হৈছে যদি ক'ব নোৱাৰোঁ।

শান্তিপুৰত সুৰেণ ডেকাৰ ঘৰটো বিচাৰি উলিওৱাটো টান হ'লেও অসম্ভৱ নহয়। সুৰেণ ডেকা নিজেই ওলাই আহিল।

"কাক বিচাৰিছে?"

"এইয়ো সুৰেণ ডেকাৰ ঘৰ নহয় জানো?"

"হয়। আহক।"

মহেশ কলিতাই ক'লে, "মোক আপুনি চিনি নাপাব। মই মহেশ কলিতা।" ডেকাই ক'লে, "চিনি পাইছোঁ।"

কলিতাই অলপ স্বস্তি পালে। "তেনেহ'লে অৰুণাই মোৰ কথা আপোনাক কৈছে।"

ডেকাৰ দৃষ্টি তীক্ষ্ণ হৈ উঠিল। আপোনাৰ কথা? অৰুণাই! নাই কোৱাতো একো। কি কথা? আপুনি এল.আই.চি.ৰ ব্ৰাঞ্চ মেনেজাৰ সেইটোহে মই জানো।"

আচৰিত। কলিতাই অলপ ৰৈ গ'ল। ক'বলৈ ভাল নোপোৱা কথাষাৰ নিজ মুখে ক'ব লগা হ'ল।

"মই অৰুণাহঁতৰ ঘৰত থাকি মধুপুৰৰ স্কুলত পঢ়িছিলোঁ।"

"অ হয় নেকি? অৰু, অৰু, বেগাই ওলাই আহা। কোন আহিছে চোৱাহি।"

ডেকাই হুলস্থুল লগাই দিলে।

অৰুণা ওলাই আহিল। মহেশ কলিতাক দেখি চকু দুটা মুহূর্তৰ কাৰণে উজ্জ্বল হৈ উঠিল। তৎক্ষণাৎ আকৌ ক্লান্ত হৈ পৰিল। মাত দিলে, "আৰে! মহেশদা।" 'দা'টো পিছত যোগ কৰি দিলে, যেন অনেক বিবেচনা কৰি, অনেক চেষ্টা কৰি।

সুৰেণ ডেকাই উথপ্থপ্ লগাই দিলে।

"বহক, বহক। আপুনি নিজৰে মানুহ। হেঃ হেঃ হেঃ।" অনাৱশ্যক পাক খাই ফুৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে মানুহজনে। "ই ক'ত গ'ল? কি হে? কাম কৰা ল'ৰাটোৰ নামটো মনতেই নাথাকে।"

ল'ৰাটোক মাতিবলৈ বেগাই ওলাওঁতে টিপয়খন বগৰাই দিলে।

অৰুণাক ক'লে, "তুমিয়েই চাহৰ পানীখিনি বহাই দিয়া।"

মহেশক ক'লে, "আপুনি বহক। মই এই আহিছো।"

মহেশে ক'লে, "নালাগে, নালাগে। ক'ত যায় আপুনি? একাপ চাহ হ'লেই হ'ব মোৰ। বহক, বহক।"

"বহকচোন, বহক। এই যাম আৰু আহিম। পাঁচ মিনিটো নালাগে।"

সুৰেণ ডেকাই লৰালৰিকৈ ওলাই গ'ল। কোঠাটোত অস্বাভাৱিক নীৰৱতা। সময়ৰ সোঁত আগফালে গৈছে নে পিছফালে গৈছে ধৰিব নোৱাৰি।

মহেশে ক'লে, "পিছে কি খবৰ?"

"এই আছোঁ আৰু কি?"

"মই ইয়াত আছোঁ বুলি তুমি জনা নাছিলা নেকি?"

"জানিছিলোঁ।"

"খবৰ এটা নকৰালা কিয়?"

"এনেয়ে।" অৰুণাৰ মাতত নিৰাসক্তি।

সুৰেণ ডেকাই বহুত দেৰী কৰিছে। অৰুণা ভিতৰ ফালে গ'ল। মহেশ কোঠাত অকলে ৰেকুফৰ নিচিনাকৈ বহি ৰ'ল। বেৰত বৰুৱা আৰু বৰুৱানীৰ একেলগে তোলা ডাঙৰ ফটো এখন। দুয়োৱে কাঠৰ চকীত ওচৰা-উচৰিকৈ বহি গম্ভীৰভাৱে স্থিৰ দৃষ্টিৰে সমুখৰ ফালে চাই আছে। সূৰ দাঙিলেই চকুত পৰে। সময়ৰ সোঁত বৈ আছে। আগফালে নে পিছফালে ধৰিব নোৱাৰি।

"নির্লজ্জ নির্লজ্জ। ভাত মুঠিৰ কাৰণে লোকৰ ঘৰত চাকৰৰ নিচিনা পৰি আছে। লাজ নাই তোৰ। মাখনৰ মিঠাইৰ দোকানত কাম কৰি পঢ়িব নোৱাৰ?" সর্বনাশী যুক্তি। অৰুণাৰ কথা শুনি বাহাদুৰি দেখু�ৱাব যোৱাহেঁতেন আজি মহেশ ক'ত থাকিলহেঁতেন?

হঠাতে অৰুণাই দুৱাৰ মুখত থিয় হৈ মাত দিলে, "মহেশ! তৎক্ষণাৎ মহেশ কলিতাই চকীৰপৰা উঠি থিয় হ'ল। আগৰ দিনৰ মহেশ। মহিম বৰুৱাৰ ঘৰত ভাত মুঠিৰ কাৰণে সন্ত্রস্ত হৈ থকা মহেশ কলিতা। জীৱনত উন্নতি কৰিব লাগিব। গাঁৱৰ মানুহৰ মুখৰ ইতিকিঙৰ হাঁহি মচি দি মনত ঈর্ষাৰ জুই জুলাই দিব লাগিব।

"বহা। উঠিলা কিয়? চাহ কাপ খাই যোৱা।" অৰুণাই মহেশৰ সমুখত শুদা চাহ একাপ থ'লে।

হন্ত দন্ত হৈ সুৰেণ ডেকা সোমাই আহিল। হাতত টোপোলা এটা। 'ইচ্ ৰাম। দেৰী হৈ গ'ল। গজেনৰ পাল্লাত পৰিলে আৰু ৰক্ষা আছেনে? ৰব, ৰব। বেলেগ এক কাপ চাহ দিব। ৰব। হেৰা, লোৱা এইখিনি। মোকো এক কাপ চাহ দিবা।"

সুৰেণ ডেকাই মহেশক দুৱাৰ মুখত গাড়ীত তুলি দি ক'লে, "আহিব। মাজে মাজে আহি থাকিব। এনেয়ে হ'লে নকৰোঁ হয়। আমাৰ নিচিনা মানুহৰ ঘৰত আপোনাক আহিবলৈ নকলোৱেই হয়। অৰুণাৰ লগত, মানে অৰুণাহঁতৰ লগত আপোনাৰ সম্বন্ধ বেলেগ। নিজৰ মানুহেই ধৰকচোন, আপোন মানুহ। আহিব, আহি থাকিব।"

আহিব বুলি ক'লেই সদায় আহি থাকিব নোৱাৰি। বহুতো প্রতিবন্ধক। গাড়ীখন নলৈ খোজ কাঢ়িয়েই মহেশ কলিতা সুৰেণ ডেকাৰ ঘৰ পালেহি। গধূলি সময়। খোজ কাঢ়ি বেচ ভাল লাগিছে। দুৱাৰত টুকুৰিয়াবলৈ গৈ ৰৈ যাব ল'গা হ'ল। ঠিক সমুখতে বহা কোঠা। সোঁ-হাতে অৰুণাহঁতৰ শোৱা কোঠালি। কথাখিনি স্পষ্ট শুনা পায়।

"মাৰক মাৰি পেলাওঁক।" অৰুণাৰ মাতত প্রত্যাহ্বান।

"কোৱা তেনেহ'লে। নোকোৱা কিয়, নোকোৱা কিয়?"

"কি ক'ব লাগে?"

"আচল কথা। সঁচা কথা যিটো তাকেই কোৱা।"

"শুনিব সঁচা কথা? হয়, মই তাক ভাল পাওঁ. আগতেও পাইছিলোঁ এতিয়াও পাওঁ আৰু ভৱিষ্যতেও যে মোৰ ভালপোৱা নাইকিয়া হ'ব তাৰো কোনো সম্ভাৱনা নাই।"

অৰুণাক বৰ অসহায় অসহায় যেন বোধ হ'ল। কাৰ প্রেমৰ বন্ধনত অৰুণাই এনেকৈ শ্বাসৰুদ্ধ অৱস্থাত বন্দী হৈ আছে যে ভৱিষ্যতেও তাইৰ মুক্তি নাই?

"চাই আছে কিয়? শুনিলেতো। মাৰক এতিয়া। মাৰিয়েই পেলাওঁক।"

অৰুণাই কাতৰ প্ৰাৰ্থনা জনাইছে তাইক মাৰি পেলাব লাগে, যেন মৃত্যু নহ'লে তাইৰ মুক্তি নাই।

এটা বৰ অস্বস্তিকৰ পৰিস্থিতি। কোনোবাই দেখাৰ আগতে পলাই যাব পাৰিলে ৰক্ষা। মহেশে বাৰাণ্ডাৰপৰা নামি আহিল। ইফালে-সিফালে চালে। পলাব নোৱাৰিলে। কামকৰা ল'ৰাজন জপনাখন খুলি সোমাই আহিল। দেখা পালেই।

মহেশৰ মাতটো ওলাবই নোখোজে। চিঞৰটো আৰ্তনাদৰ নিচিনাকৈ ওলাই আহিল।

'ডেকা, হেৰি ডেকা, ঘৰত আছেনে?"

সাউৎকৰে সুৰেণ ডেকা বাহিৰলৈ আহিল। গোটেই মুখখনতে হাঁহি।

"আৰে, কলিতা চাহাব দেখোন। আহক, আহক। ইমান দিনৰ মুৰত গৰীৰৰ কথা মনত পৰিল। অৰু, অৰু, বেগাই ওলাই আহা। কোন আহিছে চোৱাহি।"

সুৰেণ ডেকা খুব উৎফুল্ল। কথাই কথাই হাঁহি। যেন এটা উৎসৰ মুখ খুলি গৈছে। চেষ্টা কৰিও হাঁহিখিনি বন্ধ কৰিব পৰা নাই।

খুব ব্যস্ত হৈ পৰিল।

"বহক, বহক। আপোনাৰ লগতনো আৰু কিহৰ লৌকিকতা? নহয় জানো? মোৰ অলপ ওলাব লগা আছে। আপুনি বহকচোন অৰুণা আছে। কথা পাতক। মই আহোঁগৈ।"

সুৰেণ ডেকা ব্যস্তসমভাৰে ওলাই গ'ল। কাম কৰা ল'ৰাজনকো মাতি ল'লে। "এই পবিন, আহচোন মোৰ লগত। অলপ বস্তু কিনি দিম, লৈ আহিবি।"

মহেশ অৰুণাক ক'লে, "পিছে, কি খবৰ?"

"এই, আছোঁ আৰু কি?"

অৰুণাৰ মুখখনত বুজিব নোৱাৰা ভাব। চুপচাপ বহি অৰুণাৰ কপালৰ কটা দাগটো দেখি নুসুধিম বুলি ভাবিও মহেশে হঠাতে সুধিলে, "কপালত কি হ'ল? পৰিলা নেকি?"

অৰুণাই কপালৰ দাগটো লাহেকৈ ছুই চালে। "অ' এইটো? কলঙ্কৰ কালিমা বুলিও ধৰিব পাৰি, জয়ৰ ৰাজতিলক বুলিও ধৰিব পাৰি।"

মহেশৰ বুকুখন ঢিপঢিপাব ধৰিলে।

"অৰ্থাৎ?"

"অৰ্থাৎ একো নাই।"

"কিয় ক'লা?"

"এনেয়ে।"

আচৰণটো শোভনীয় নহয়, সঙ্গতো নহয়। মহেশে অৰুণাৰ কটা দাগটো হাতেৰে ছুই চালে। বুঢ়া আঙুলিটো দাগটোৰ ওপৰত অলপ ৰৈ গ'ল। অৰুণাই চকু মুদি আছিল, একো নামাতিলে।

হাতখন অৰুণাৰ কপালত অনন্তকাল ৰাখিব নোৱাৰি। লাহেকৈ, গুচাই আনিলে। অৰুণাই চকু মেলি দিলে।

"যাওঁ। তোমাক চাহ একাপ দিওঁ।"

মহেশে ক'লে, "নালাগে চাহ। বহা।" আকৌ নীৰৱতা। দুয়োৱেই বহি আছে। অৰুণাই সোঁহাতৰ বুঢ়া আঙুলিটিৰে ওঁঠৰ তলডোখৰ লাহে লাহে খজুৰাই আছে।

"তোমাৰ আঙুলিত কি হ'ল?"

"ক'ত?"

অৰুণাই আঙুলিটো চাই ল'লে।

"একো নহয়। তৰকাৰী কাটোতে কাটিছে।"

"চাওঁ।"

অৰুণাই হাতখন আগবঢ়াই দিলে। মহেশে হাতখন ধৰি থাকিল। অৰুণাই বাধা নিদিলে।

মহেশৰ চেতনা লাহে লাহে আচ্ছন্ন হৈ আহিল। অতীত, বৰ্তমান, ভৱিষ্যৎ সকলোৰেপৰা তেওঁ যেন ছিটিকি বাহিৰ হৈ আহিল। সময়ৰ সোঁত বৈ আছে। আগফালে নে পিছফালে ধৰিব নোৱাৰি।

মহেশ অৰুণাৰ হাতখন টানি আৰু কাষলৈ লৈ আনিব খুজিল।

চক্ খাই অৰুণাই জাঁপ মাৰি থিয় হৈ উঠিল। হয়তো এতিয়াই চিঞৰি উঠিব, দূৰ দূৰ কৰি কলিতাক খেদি দিব। মহেশ কলিতাই থতমত খাই বিমূঢ়ভাৱে বহি থাকিল। অৰুণাই একোকে নকৰিলে। হঠাতে অদ্ভুত শব্দ কৰি হাঁহি উঠিল।

"কি হ'ল?"

"নাই হোৱা একো। এটা কথা কবৰ মন গৈছিল। আইতাই প্ৰায়েই কৈছিল।"

"কি কথা?"

"নাই। মনত থকা সকলো কথা জানো মুখ ফুটাই ক'ব পাৰি বা কোৱা উচিত?"

"তথাপিও কোৱাচোন" মহেশৰ সমস্ত সত্তা তৃষ্ণাত ছট্‌ফট্ কৰি উঠিল।

অৰুণাই খুব ধুনীয়াকৈ হাঁহি মাৰি ক'লে, "কুকুৰক লাই দিলে মূৰত উঠে।" চাবোন এডোখৰ আৰু ফণী এখন লৈছিলোঁ। তাৰ দাম তিনি টকা আঠ অনা বাকী আছে। আপুনি তাক দি দিব দেই মাইদেউ।"

*** ***** ***